

Analýza vztahu autor - adresát jako nezbytná součást podpory čtenářské gramotnosti dětí a žáků

Zdroj: Košťálová, H. (2015). Kritická gramotnost jako vzdělávací cíl pro každého žáka. Kritická gramotnost, 1(1), 6-7. Dostupné z: <https://www.kellnerfoundation.cz/pomahame-skolam-k-uspechu/download/692/kriticka-gramotnost-2015-1.pdf>

Čtenářská analýza vztahu autora a adresáta textu patří mezi důležité dovednosti čtenáře v době, kdy jsou texty, které se jim dostanou běžně do rukou, *pragmatické*, „prodávají“ myšlenky a věci, ba ponoukají čtenáře, aby přijal nějaké názory za své, aby něco ve svém fyzickém světě změnil, aby něco udělal, nebo dokonce podporují určité tendenční, stádovité myšlení vytipovaných cílových skupin na základě jejich analýzy chování například při nakupování a nebo životě na sociálních sítích... Tato pragmatická rovina a také *multižánrovost* aktuálního „světa textů“, včetně toho, že informace v textech *nejsou podávány lineárně a logicky*, ale účelově, cíleně, nás vedou k přesvědčení, že rozvoj čtenářské gramotnosti ve škole by nebyl úplný, kdyby se učitelé s žáky *řádně* fenoménu autorského záměru nevěnovali.

V tomto textu připomeneme, jak souvisí **analýza vztahu autor-adresát** s nadřazeným pojmem **kritické gramotnosti**. Text ve druhé části prezentuje a okomentuje **linii autor-adresát v souboru očekávaných výsledků učení dětí a žáků** (v tomto případě jen žáků!) **ve čtenářské gramotnosti projektu PPUČ**.

Co je kritická gramotnost (Košťálová, 2015)

Jazyk je nenápadně silný nástroj, který se významně podílí na tom, kým se cítíme být a za jakého nás druzí považují. Jazyk tedy ovlivňuje, jak si budujeme svou osobní identitu ve společenské síti. Jazyk využíváme k propojení s druhými lidmi a druzí jej využívají k propojení s námi. Říkáme tomu komunikace. Technologie nesmírně zmnožily komunikační cesty a lidstvo se dnes zdá komunikačně zahlceno. **Kritická gramotnost pomáhá lépe rozpoznat to, jak komunikace funguje jako nástroj k prosazování zájmů, a porozumět tomu, jaký dopad má komunikace na uspořádání a chod společnosti.**

Kritickou gramotnost uplatňujeme v komunikaci v *širší společenské a politické* rovině. Vychází z toho, že lidé a skupiny lidí se ovlivňují prostřednictvím komunikace, a ta má vždy nějaký účel, ať už si toho jsou účastníci komunikace *vědomi*, nebo ne. Komunikace navíc probíhá v rámci tzv. diskurzů, tedy podle nepsaných pravidel, která mohou vést k tomu, že některým skupinám se skrze komunikaci snáz daří prosazovat své cíle a záměry než jiným, nebo dokonce na úkor jiných. Někdy se hovoří o těch, kdo „mají hlas“, a o těch, které není slyšet. Způsob, jakým se o někom a k někomu hovoří, má sílu ovlivnit nejen to, co si o člověku myslí druzí, ale ovlivní i jeho sebezpojetí, přijetí určité role ve společenské struktuře, sebedůvěru i důvěru v druhé.

Člověk gramotný v *původním, základním smyslu* dokáže psát a číst (a počítat). Umí vyluštit jednoduchá sdělení nebo taková vytvořit. Ovládá kódování – propojení hlásek s písmeny, skládání písmen v slova a věty. Dokáže vytvořit text nebo ho *na doslovné úrovni rozlousknout*.

Obsah pojmu gramotnost se rozšířil do dalších oblastí lidského jednání. Pojmem gramotnost se dnes označuje žádoucí integrace znalostí, dovedností a postojů využívaná pro jednání.

Pro *kritickou gramotnost* je potřeba být **obeznámen** s tím, že **každý, kdo něco sděluje (autor, mluvčí...), chce tím u druhého něčeho dosáhnout**. Je potřeba umět v sdělení **rozpoznávat prostředky, které autor zvolil pro to, aby měl co největší naději, že svůj záměr naplní**. Autoři si mohou svůj záměr **uvědomovat** více nebo méně, jejich **představa o adresátu může být mlhavá, nebo naopak zcela jasná**. Kriticky gramotný člověk však počítá s tím, že **komunikace záměrná je a že má cíl**. Uplatňuje takové dovednosti, aby při svém budování porozumění významu textu (může jít o texty v jakékoli podobě a formě) překročil úroveň uvedeného základního, doslovného porozumění a aby byl schopen dohlédnout *až za text*, **posuzovat ho z hlediska možných autorských záměrů a rozhodovat se, jak s textem naloží**. Umí dekódovat různé *typy znaků* – říkáme třeba, že rozumí jazyku politické reklamy.

Kdokoli se zabývá čtenářstvím a čtenářskou gramotností dnes, potřebuje k vymezení těchto pojmů i k jejich aplikaci do vzdělávání integrovat i gramotnost kritickou. **Kriticky gramotný čtenář nejen dobývá čtením v textu významy, smysl a čtenářský prožitek, ale zřetelně vnímá a chápe i společenský rozměr sdělení – pozici autora, zamýšleného čtenáře i pozici svoji, autorský záměr a svůj postoj k němu, společenské a zejména mocenské souvislosti kolem textu a kolem situace, v níž text ke čtenáři přichází.** Pro fungování demokracie a pro to, aby se skutečně každý žák mohl stát aktivním občanem, který se umí postarat o sebe a současně pečuje o blaho celku, je třeba, aby se rozvoj kritické gramotnosti stal cílem pro každou školu.

Hana Košťálová, autorka je vedoucí čtenářského týmu projektu *Pomáháme školám k úspěchu* a členkou jádra odborného panelu pro ČG projektu PPUČ.

Linie kritické ČG - autor a adresát

Havlíková, H., Klumparová, Š., Kropáčková, J., Košťálová, H., Koubek, P., Mouchová, A., Poláková, I., & Šlupal, M. Čtenářská gramotnost v uzlových bodech vzdělávání. Metodický a podpůrný materiál pro projekt PPUČ. Dostupný z: <https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=89744&view=2935&view=2935>.

Přibližně pro třetáka	Přibližně pro pátáka	Přibližně pro sedmáka	Přibližně pro devátáka
<p>ČG-1-3-04 S dopomocí odhalí v přiměřeném textu autorský záměr. S dopomocí si všímá toho, čím konkrétně se autor snaží zaujmout čtenáře.</p>	<p>ČG-2-3-04 Odhalí v přiměřeném textu autorský záměr. Všímá si prostředků, kterými autor podporuje svůj záměr a ovlivňuje čtenáře.</p>	<p>ČG-3-3-04 Odhalí v uměleckém, publicistickém, odborném či prostě sdělovacím textu autorský záměr. Popisuje prostředky, kterými autor podporuje svůj záměr a ovlivňuje čtenáře (čím konkrétně zasahuje emoce čtenářů a zvyšuje jejich prožitek, čím konkrétně může čtenáře manipulovat...)</p>	<p>ČG-4-3-04; ČG-4-3-05 Vysvětluje, jak se autorovi daří v textu dosáhnout u adresátů svého záměru, posuzuje účinnost prostředků, kterými autor podporuje svůj záměr a ovlivňuje čtenáře a vysvětluje, proč různé skupiny adresátů mohou reagovat na texty různě.</p>
<p>ČG-1-3-05 S dopomocí si všímá toho, koho by mohl jednoduchý text zaujmout a proč.</p>	<p>ČG-2-3-05 Pátrá v textu po tom, pro jaké čtenáře (věk, potřeby, zájmy, životní situace) je text zamýšlen, jednoduše dokládá svoje závěry textem.</p>	<p>ČG-3-3-05 Přemýšlí o tom, proč různí čtenáři (adresáti), které zná, mohou na stejný text reagovat různě.</p>	

Komentář k tabulce:

Ve **třetím ročníku** můžeme u desetiletých dětí zkoušet přidávat k obvyklým reflexím čteného také úvahy, komu by se takový text mohl líbit a proč (zatím asi kontextově, tedy ve třídě); současně můžeme u některých textů například do prvouky (textů, které nenesou jen čistě faktické sdělení, tedy s náznakem uměleckých či publicistických prvků...) otázku, zda kromě toho, co je v textu přímo napsané, lze identifikovat nějaký další záměr. K čemu nás text vede, o čem přesvědčuje? Dětem při tom pomáhejte, modelujte jim takové úvahy, písemné i mluvené, iniciujte diskuse.

V **pátém ročníku** dělejte se žáky s obdobnými texty podobné postupy, ale vedte žáky k samostatnosti, například tím, že zavádíte pravidlo, že než se zeptám učitele, zeptám se spolužáka, knihovny a dalších zdrojů...

pak jdu za učitelem, a taky se poptám i rodičů (zákonných zástupců...). Zároveň i v souladu s RVP ZV můžeme zařazovat analýzu reklamních sdělení - a ať si žáci všímají, že reklama účinkuje na různé lidi (spolužáky) různě.

V **šestém a sedmém ročníku** zařazujeme již plný rejstřík žánrů a stylů textů k vedení žákovských analýz, hodnocení a rozhovorů nad tím, jak autor sděluje svůj záměr a jak posiluje účinek sdělení... Zapojte také moderní sociální media, kde jsou multižánrové texty a texty složené z mnoha textů (například *vlákna* on-line diskusí). Žáky vedeme k pozorné analýze, sdílení jejích výsledků a ke společnému hodnocení - při tom si budou všimnout, jak rozdílně texty účinkují na různé lidi (opět vč. rodičů...). V tomto věku je vhodné uvažovat o tomto tématu napříč sborem a předměty (dějepis, zeměpis, občanská výchova, přírodověda... ty všechny poskytují mnoho inspirace a zajímavých, polemických témat (a tedy zajímavých textů) k žákovským analýzám a diskusím

V **osmém a devátém** ročníku pracujeme v plném rozsahu s těmito texty; můžeme posílit reflektivitu naší společné práce například - písemným zpracováním analýz a úvah do ucelenějšího, souvislého sdělení, prezentace či textu; a za druhé je možno výuku obohatit tvorbou - můžete cíleně tvořit fóra, modelovat reakce, ať si žáci uvědomují důsledky komunikace, etické či sociální souvislosti apod. nezapomeňte, že se pohybujete se žáky v prostředí, kde jsou oni *doma*! Ale vy je učíte prostředí a jeho obsahy interpretovat, tedy hledat nové rámce, postupy a „brýle“, paradigmatata, v nichž obsahy zahlédnou jinak, než jsou zvyklí!

Další inspirace pro učitele - video z řady Neurazitelný - Večery na FF UK Praha

Martin Vraný & Ondřej Havlíček. *Kritické myšlení - Úvod do rozpoznávání keců*. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=AdRNgEktsvo&t=181s>